

Slotakkoord

Nieuwsbrief nr. 48, december 2010

Colofon

Deze Nieuwsbrief is een uitgave van
Stichting Kombi, ISSN 1380-0752
Telefoon: 06-13837572
Kombi: <http://www.stichting-kombi.nl>

“Kombi is een ontmoetingsplaats voor mensen die de Tweede Wereldoorlog zelf als kind meemaakten in Europa of Azië en voor (klein)dochters en (klein)zonen van zigeuners, mensen uit het verzet, mensen uit Jappenkampen, Joden, mensen uit Indië, burgeroorlogsgetroffenen, NSB'ers, collaborateurs, homo's, dwang-arbeiders, bezetters, bevrijders.

De Stichting wijst iedere vorm van (neo) fascisme, (neo)nazisme en discriminatie op grond van ras, sekse, seksuele geaardheid, religie of nationaliteit af”.

Bestuur

Joop Bokhove, secretaris
André Vos, penningmeester
Milena Eshuis, lid
Kandidaat bestuursleden:
Wil Reimer, Rob Visser,
Gelske van der Vlugt,
Ida Wanders

Redactie

An van der Burg, Gelske van der Vlugt, Milena Eshuis, Carla Ossendrijver,
Freddie Cochijs, Marjan Veenman

Medewerkers Nieuwsbrief: Gonda Scheffel-Baars en Hans van der Burg.

Adres:

G. van der Vlugt, Sluiswei 10 9215 VX De Veenhoop
E-mail redactie: redactiekombi@planet.nl.

NB: Plaatsing van ingezonden stukken betekent niet dat het bestuur en de redactie het eens zijn met de naar voren gebrachte meningen. Niets in de uitgave mag gekopieerd, vermenigvuldigd of anderszins gebruikt of (digitaal) verspreid worden zonder bronvermelding en schriftelijke toestemming van de redactie of van het bestuur.

Onze activiteiten worden mede mogelijk gemaakt door de opbrengsten uit de bankgiroloterij, uw deelname eraan wordt aanbevolen.

Uw hulp d.m.v. een donatie, gift, schenking kunt u gireren op ING 426989 t.n.v. Stichting Kombi.

Inhoudsopgave

Van de redactie	2
Kombi, gedicht Loes Bertholée.....	2
Van het bestuur	2
Bij de gedichten in Slotakkoord	3

Herdenkingen

Diny Klaassen, Wil R.	Herdenking 15 augustus 2010	4
Coby Hoogeweegen	Gedicht	5
Boudewijn de Groot	Ik ben een zoon; Wat kan ik dan zeggen; Achter glas	6
Els Borst Eilers	Onthulling namenwand Japanse Vrouwenkampen en tekst panelen	8
	De tekst op het eerste paneel	9
Gelske van der Vlucht	Namen	10
Remco Campert	Credo	10

Slotakkoord

Inger Israel	Tekening bij thema slotakkoord	11
C.O. Jellema	Zomernacht (gedicht)	11
Redactie	Wat heeft Kombi u gebracht.....	12
Begeleidersteam Kombi	Vrouwenweekend Kinderen van de Oorlog, 1989	13

André Vos	Fotocollage slotbijeenkomst, op de middenpagina's
C. Buddingh; M. Vasalis	Kooitje, Sprookje (gedichten)
D. Nido; E. Warmond	Vrijheid, Kleine akte van geloof (gedichten)
Redactie	foto's en illustratie bij thema slotakkoord

Mattie van der Meer	Herkenning en erkenning	17
Marja Vinjé	Inleiding slotbijeenkomst Kombi op 27 november 2010, Maarn	17
T. Olthuis; T. Riemersma	In je hoofd, Misschien zou je (gedichten).....	17
Leonard Nolens	Beginnen	18
Gonda Scheffel-Baars	Afscheid van Kombi.....	18
An van der Burg	Dat was dus echt voor het laatst	20
Petra Snijder	Oorlog (gedicht)	20
Freddie Cochius	De dag van het afscheid.....	20
Lies Denis	Club Kombi	20
Lies Denis	Donateursdag Herkenning.....	21
Wil Bernards	Brief van Wil Bernards.....	21

Berichten uit het veld

Cogis	Charter for Compassion	22
Leo Vroman	Central (gedicht)	25
Redactie	Boeken	23
	Adressen maatschappelijk werk	24
	Tentoonstellingen, Websites; Haiku Aan Zee (dichter, Japan)	25

Fotoverantwoording.

Voorpagina: Afscheidslaantje Schoonhoven, winter 2010, foto Marjan Veenman. Achterop, Loesje. Sonja v.d. Burg, blz. 4; Gelske v.d. Vlucht, blz. 7 pontje in Oude Venen; André Vos, blz. 9 namenwand; Milena Eshuis blz. 10 in de bergen; blz. 13 de hoom, Lies Denis. Inger Israel thema tekening op blz. 11. Foto's op middenblad: Pegasus het gevleugelde paard, Griekenland 2009, foto Simon Veenman; Blokfluitende kinderen foto Rob Hazelaar; een stukje zee, 2010, foto Milena Eshuis. Foto's kombianen André Vos. Illustratie slotakkoord Inger Israel. Gelske van der Vlucht foto's blz. 17 Beeldenpark Montigny (Zwitserland) en blz. 21-25 bij thema Slotakkoord. Foto bij haiku, 2010, Milena Eshuis.

Van de redactie

Voor u ligt Nieuwsbrief 48, de laatste die u zult ontvangen, want Kombi is een slapende stichting geworden per 01-01-2011. Het is de bedoeling dat de website www.stichting-kombi.nl voorlopig blijft bestaan. Daar kunt u lezen hoe het Kombi verder vergaat.

Aan de ene kant gaat het ons echt aan het hart dat de Kombi Nieuwsbrief verdwijnt, aan de andere kant beseffen we dat een slapende stichting minder nieuws te melden heeft.

In dit nummer vindt u artikelen over de herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog op 15 augustus in Den Haag, en die op 25 augustus jl. in Bronbeek. Daar werden panelen onthuld met de namen van de vrouwen en kinderen die in de Japanse kampen om het leven kwamen.

Verder een verslag over het allereerste weekeinde en bijdragen over de laatste Kombibijeenkomst op 27 november jl. in Maarn, waar Sinterklaas hoogstpersoonlijk diverse Kombianen in het zonnetje zette! Sinterklaas was een dame te weten Gelske van der Vlucht, bijgestaan door haar trouwe André-Piet. U hebt iets gemist als u daar niet bij geweest bent.

Verspreid in dit nummer gedichten, geselecteerd door Marjan Veenman. Ze heeft een kleine toelichting geschreven bij haar keuze, die u vooraf kunt lezen.

Ter gelegenheid van het slotakkoord is het middenblad zo ontworpen dat u het desgewenst uitnemen kunt (de nummering loopt erna door), en u de voor velen van ons vertrouwde gezichten en enkele gedichten ook een plekje kunt geven in uw eigen sfeer. Natuurlijk ook deze laatste keer een overzicht van lezenswaardige boeken, tentoonstellingen en nuttige adressen.

Weemoedig neemt de redactie afscheid van u als lezer.

Dat het u goed mag gaan.

-de lay-out ontving een kaart, een vredesduif met de wereldbol met de woorden een mensheid een wereld een toekomst. In handschrift een wens en gedicht:-

“Een goed 2011 en verder...”

Bedankt voor alles wat jullie voor mij en voor alle anderen betekenden, voor de grote inzet voor steeds weer een prachtige Nieuwsbrief. ...Tot spoedig ziens bij een Kombi-ontmoeting of elders, Loes”.

Kombi

Heeft verblijd
Heeft bevrijd
Gaf heel veel

Zijn we nu heel.....?
Goede vraag
Het antwoord vaag

Niet getreurd
Wij zijn nu aan de beurt
Samen sterk
Na het vele werk.

In “Kombi-ontmoeting”
Zien we die terug, en die, en die...
Wie....wie...wie...?
Wie *niet*
Doet
Verdriet

Terecht onthecht?

Het leven ‘in Grip’
Is hip.

In wel en wee
Gaat de *liefde* mee.

Terug naar AF nooit,
leven zonder “vangnet” ooit.

Dank, Kombi-bedenkers (founding mothers).

Loes Bertholée

Van het bestuur

Aan Kombi in zijn huidige vorm komt een einde. Alleen de website blijft, was in september op de laatste netwerkbijeenkomst van Kombi besloten.

Aan dit besluit zijn vele discussies vooraf gegaan. De laatste jaren liep de vraag om hulp drastisch terug. Slechts zeer incidenteel kwam er nog een telefoontje binnen. Dat is te weinig om de organisatie in stand te houden. Dat besef was al langer aanwezig. Met het ridderen van Gelske in april, viering van het twintigjarig jubileum en de slotbijeenkomst voor alle kombianen eind november, is 20 jaar Kombi waardig afgesloten.

Kombi had dus opgeheven kunnen worden ware het niet dat de prachtige website dan mogelijk ook zou verdwijnen. Het voortzetten van Kombi met een beperkte doelstelling, namelijk het open houden en onderhouden van de website, leek de beste oplossing. Vereiste daarvoor was wel dat er een bestuur gevormd zou kunnen worden. Het huidige bestuur was in zijn geheel aftredend en niet herkiesbaar. Op de slotbijeenkomst in november bleek een viertal mensen bereid een nieuw bestuur te vormen.

Hoe is nu de stand van zaken? Marja Vinjé legt per 31 december haar voorzitterschap neer. André Vos en Joop Bokhove handelen de lopende zaken af voor ze stoppen. Het nieuwe bestuur gaat met een beperkte doelstelling verder. Aan allerlei activiteiten zoals netwerkbijeenkomsten, lezingen en symposia is einde gekomen. Daar zijn ook geen subsidies meer voor aangevraagd.

Het stoppen van het netwerk, de bijeenkomsten, betekent dat mensen elkaar niet zo gemakkelijk meer zullen ontmoeten en dat doet pijn. Maar er zijn initiatieven van onder meer Lies Denis om nog eens bijeen te komen. U vindt daarvoor elders in deze publicatie de nodige informatie.

De website blijft dus voorlopig bestaan: www.stichting-kombi.nl. Nieuwe informatie over Kombi zal daar te vinden zijn

Verder wenst het bestuur u een goed 2011 en een goede toekomst.

Bij de gedichten in dit nummer: slotakkoord

“In je hoofd” van Theo Olthuis geeft schitterend en hoopvol Kombi’s kracht aan. Ook dat moeilijke afscheid nemen zal ons dus vast gaan lukken.

Natuurlijk moest ook de allerlaatste Nieuwsbrief weer een gedicht van Leo Vroman bevatten. “Central” heeft Vroman geschreven bij zijn allerlaatste bezoek aan Nederland. Kan het treffender voor Kombi? Het komt uit de bundel “Misschien tot morgen”, alweer zo veelzeggend. Leo (95) en Tineke (89) blijven nu voorgoed in de V.S. en komen niet meer naar Europa.

“Credo” van Campert is een gouwe ouwe, als het unieke van Kombi... Zoals water niet de bergen op kan stromen, noch uit de rotsen komt, zoals

het wereldnieuws blijft schokken, als je iets echt wilt, kan het. Zo weten wij kombianen dat het schier onmogelijke de afgelopen twintig jaar werkelijkheid geworden is: alle verschillende oorlogsachtergronden kwamen bij elkaar. Hielpen elkaar het ondenkbare te verwerken.

Het gedicht van Coby Hoogeweegen (1945) wordt hier als dubbelkunst gepresenteerd. Zij combineert beeld en poëzie. Het proces van heel langzaam beseffen dat er beweging komt na vastzitten, dat je uiteindelijk betekenis kunt gaan zien in je lot, is overtuigend en krachtig verwoord.

“Kleine akte van geloof” van Ellen Warmond geeft de zware opgave voor alle kombianen nog eens aan. Wie elke dag opnieuw verwacht wat niet bestaat, is niet zinloos bezig, integendeel. Toch? Toch: altijd blijft er hoop op verandering en wie Kombi in zijn vezels voelt, twijfelt daar niet aan.

“Kooitje” van Buddingh' geeft de bevrijding die velen van ons door Kombi gebracht, is goed en een tikje humoristisch weer. Wat zou het geweldig zijn als de deur van onze eigen kooi open bleef staan. Alles kan in de kooi maar Kombi zette voor velen van ons de deur open.

“Loslaten” van Loesje spreekt voor zich: wie wil er niet twee handen vrij?

Trinus Riemersma neemt als het ware de startende kombianen bij de hand. Zonder hun verdriet te bagatelliseren, kan “misschien zou je...” hen helpen met een stukje verwerking.

“Sprookje” van Vasalis is niet voor niets een beroemd en geliefd gedicht. Voor de grootouders onder ons is het extra fraai: onze verhalen moeten en kunnen blijven bestaan in onze kleinkinderen en hun kinderen. Ook al zijn onze verhalen niet letterlijk “mooi”, en zeker niet sprookjesachtig, ze zijn schoon en waardevol. Zeker als ze vastgelegd zijn, zoals in Kombi’s verhalenarchief.

Van Boudewijn de Groot zijn twee gedichten als liederen opgenomen. In “Ik ben een zoon” schrijft het gemis, proef je hoe een kind dat zo jong zijn moeder verloor, zich niet kan richten op monumenten. Er is immers geen herinnering? “Achter glas” is misschien nog wel verdrietiger. De aanwezige maar afwezige vader zwijgt. Wij allen weten hoe funest dat zwijgen voor de

volgende generatie geweest is. Moeder had liever niet gezwegen maar kan niet spreken. De oude, grijze jongen zwijgt niet! Als Kombi.

Tenslotte koos de redactie "Zomermacht" van C.O. Jellema die voor de lastigste opdracht in het leven stond: definitief afscheid nemen. Het is een mooie, open, verdrietige maar vredige wens. Zó moeilijk maar onontkoombaar is stoppen. En het helpt als je 'in het nu' kunt leven. Kombi stopt maar wij beseffen dat het licht er gekomen is. In velen.

Herdenking van de capitulatie van Japan in 1945, op 15 augustus 2010

Dit jaar mocht ik voor de tweede keer namens Kombi de Herdenking op 15 augustus in Den Haag bijwonen.

Op de ochtend van de 15e vertrokken we bijtijds uit Rotterdam om op tijd in het World Forum te zijn. Het duurde nogal een tijdje voor we een parkeerplaats en een badge hadden, maar er was voor ons een plaats in de zaal.

De heer Joost van Bodegom, voorzitter van de Stichting Herdenking 15 augustus 1945, opende de dag met een boeiend welkomstwoord. Daarna sprak Mevr. dr. Elly Touwen-Bouwsma, adjunct-directeur NIOD over de trage afhandeling van de uitkeringen aan de mensen die in wat nu Indonesië is, in de kampen hadden gezeten en/of aan het verzet hadden deelgenomen.

De muzikale omljsting werd verzorgd door het Haarlemse vrouwenkoor Malle Babbe o.l.v. Mevr. Leny van Schaik. Het koor werd opgericht in 1982 en kreeg bekendheid door de Song of Survival. Dit koor is ontstaan tijdens de Tweede Wereldoorlog in een Japans kamp op Sumatra; het bracht o.a. Maleise liedjes ten gehore, zoals T laga Biroe, Boeroeng Kaka Toea en Toean Dan Nonja, die meegezongen werden door de zaal.

Het volgende programma-onderdeel was een compilatie van de documentaire: Verzet in Indië van de hand van de heer Hoogendijk en de ochtend werd afgesloten door het koor Malle Babbe, dat eindigde met het bekende nummer We'll meet again van Vera Lynn. Voor de middagonderdelen werden we met pendelbussen vervoerd naar het Indisch Monument, waar ook de Koningin en een aantal ministers aanwezig waren. Het programma werd geopend door het Residentie-Bachensemble o.l.v. de heer Joost Vermunt met het nummer The Captive's Hymn, gevolgd door een ontroerende voordracht en zang met gitaar van Boudewijn de Groot, geboren in 1944 in een kamp op Java, waar zijn moeder overleed in 1945.

De Koninklijke Militaire Kapel Johan Willem Friso, o.l.v. de dirigent Majoor Arnold Span speelde vervolgens Du bist bei mir, waarna Jimmy Kok, leerling van het Vrijzinnig Christelijk Lyceum in Den Haag, adoptieschool van het Indisch Monument, een voordracht hield en het Bachensemble het Indisch Onze Vader zong.

Toen volgden het eerbetoon en de kranslegging. De eerste krans werd gelegd door Hare Majesteit de Koningin en na nog vele andere gelegde kransen, kon het defilé beginnen. Velen hadden bloemen bij zich en aan anderen werden bloemen uitgereikt om te kunnen neerleggen. Ik heb ook deelgenomen aan het defilé, voor mij ter nagedachtenis aan mijn opa, die in Birma is omgekomen en begraven is op het ereveld Thanbyuzayat.

Toen stonden de pendelbussen weer klaar om ons terug te brengen naar het World Forum; daar wachtte ons een heerlijke lunch en Koempoelan met muziek. Daar stonden kramen met allerlei Indonesische snuisterijen, getekende kaarten en boeken die konden worden ingezien met herinneringen van mensen uit verschillende kampen.

Daar liep ik bijna tegen Hare Majesteit op, omringd door beveiligingsmensen, die er ook voor waakten dat je maar één foto kon maken. Ik heb er meer gemaakt.

Om vijf uur was het programma afgelopen. Het was een heel indrukwekkende dag. De mensen met een band met Indië zijn erg goed in herdenken en bevrijding vieren op dezelfde dag. Ik hoop er volgend jaar weer bij te zijn.

27 augustus 2010
Diny Klaassen
Wil Reimer

De lijn kruipt over het vlak
verkent de ruimte
zoekt zijn vorm
kiest mijn weg.

Er verschijnen tekens
vreemd en vertrouwd
letters en cijfers
werelden van kleur.

De betekenis dwaalt rond
aarzelt
vervaagt
maar vindt zijn plaats.

Coby Hoogeweegen

Ik ben een zoon

Ik ben een zoon van grauwe westerstranden
Hoewel het zand waar ik ter wereld kwam rood
was gekleurd
Daarmee voel ik ook nog steeds die vage banden
Ze vormen het begin van wat sinds die tijd is gebeurd
Daar was mijn moeder in het kwetsbaarst van
haar leven
Daar kreeg ze mij temidden van het uitgeteerde vuil
En terwijl de amper levenden nog dankbaar
achterbleven
Kieperde de Jap haar dode lichaam in een kuil.

Weten doe ik niets en weinig heb ik kunnen horen
Voelen was het enige dat ik kon

Ik heb er steeds voor moeten waken die vaagheid
te verstoren
Nooit zal ik teruggaan waar het eens begon
Moet ik genieten van de zilverwitte stranden
Als ik niet zien kan hoe ze weggereden werd
Op een kar met levensresten, haar dode lege handen
Waarmee ooit om vrede gebeden werd.

Nu sta ik hier in lichte, warme steden
Hier sta ik en zing het allerhoogste lied
Gezond en wel genietend van de vrede
Maar wie mij liefhad weet dit alles niet
Moet ik gaan naar die zachte groene velden
En zoeken naar dat ene witte kruis
Alleen haar naam konden ze erop vermelden
Die weet ik al - ik blijf maar thuis.

Boudewijn de Groot
Heemstede, 4 december 2008

Kramat, 20 mei 1944, de plaats en dag van mijn
geboorte. Een paar maanden later werden we
getransporteerd naar Tjideng...
De Hel van Tjideng. Maar ik was een baby, een
zuigeling, wat wist ik van de hel?
Wat weet ik van de ellende? Wat kan ik zeggen?

Wat kan ik zeggen?
Als ik - kleine baby - verzadigd, voldaan,
volgegeten lig te slapen en buiten moeders en
kinderen verkrampd van honger zoeken naar iets
eetbaars? Terwijl buiten het gedèk bomen
groeien met manga en klapper?

Wat kan ik zeggen?
Als ik tevreden en nieuwsgierig om me heen lig
te kijken, baby met bolle buik, terwijl buiten
vrouwen en kinderen uren in de zon staan
op appèl?
Terwijl buiten kinderen de stinkende riolen
leegscheppen en moeders zich vertwijfeld
afvragen hoe het einde van de dag zal zijn?

Wat kan ik zeggen?
Als ik met mijn babyvoeten speel en onschuldig
plezier heb, terwijl in de huizen van de Jap
vrouwen en meisjes worden afgeranseld,
verkracht en vernederd? Mishandeld door een
maanzieke Sonei en zijn trawanten.

Wat kan ik zeggen?

Als ik kraai van plezier, huil van ongemak en
ongeduld, de buurt bij elkaar schreeuw van een
simpel pijntje, terwijl buiten vrouwen en
kinderen moeten zwijgen en buigen in de
jappengroet?

Zwijgen moet ik.
Niet zeuren. Ik was een baby en werd verwend
met gespaarde restjes.

Mijn vragen bewaarde ik voor later.

Niet voor mijn moeder, die voor het einde van de
oorlog in Tjideng stierf aan dysenterie. Zij kon
mijn vragen niet beantwoorden.
Ik bewaarde ze voor mijn vader.

Maar die zweeg - kon en wilde niets zeggen over het leven in de kampen. Zweeg voorgoed over de ellende, nadat hem was verteld dat zijn vrouw het kamp niet had overleefd. Sloot zich op in zijn hut op de boot naar Holland en zou de rest van zijn leven alle vragen afdoen met grapjes en nietszeggende antwoorden.

Hij overleefde - zijn vrouw, die met pijn en zwoegen zijn kinderen had gebaard, stierf terwijl hij in een ander kamp zat.

Hoe vaak had ze bij mijn wieg, of wat daar voor doorging, gebeden om vrede en een gelukkige toekomst. Hoe graag had ze mijn vragen beantwoord. Hoe graag had ze verteld, verteld, verteld. Maar ze stierf, verdween in een kuil en zweeg voorgoed. En samen met haar zoveel anderen die zo graag hadden willen praten en vertellen, leven en gelukkig zijn. Wat kan ik dan zeggen?

Ik heb nog foto's van mijn moeder.

Ze was danseres. Op een van de foto's staat ze, gekleed als wit vlindertje, in een dartele balletpose. Onwetend van de toekomst. Ik heb ook een foto van mijn vader in een wit tropenpak. Een mooie, wat ijdele man - een rokkenjager misschien. Ik weet het niet: zoals gezegd, hij wilde niet antwoorden op mijn vragen. Ongemakkelijk met het verleden.

En zo staan ze op mijn bureau.
We kijken naar elkaar.

Achter glas

Ik zag mijn vader achter glas
In witte tropenkleren
Ik vroeg hem hoe het vroeger was
Toen hij nog vrouwenjager was
Zoals zovele tropenheren
Onder de palmen van Soerabaja
De groene dreven van Bandoeng
De geur van de Djeroek Peroet
Maar hij zweeg
Zoals hij altijd had gezwezen
En hij zweeg voorgoed

Ik zag mijn moeder achter glas
Als kleine witte vlinder
Ik vroeg haar hoe het vroeger was
Toen zij een jonge moeder was
Nog door geen angst gehinderd
Aan het strand van Soerabaja
De koele tuinen van Bandoeng
Het geluid van de Perkoetoet
Maar zij zweeg
Liever had ze niet gezwezen
Maar zij zweeg voorgoed

Ik zie mezelf achter glas
Als oude grijze jongen
Ik weet niet hoe het vroeger was
Toen ik nog pasgeboren was
Mijn leven onbezongen
Onder het bloed van Batavia
De hongersdood van Tjideng
Gebogen in de jappengroet

Waar mijn moeder zweeg
Waar mijn vader zweeg
Omdat zij wel moesten zwijgen
En sindsdien hebben gezwezen

Boudewijn de Groot

Onthulling namenwand en tekst panelen

Onthulling namenwand monument Japanse Vrouwenkampen in Bronbeek, 25 augustus 2010
Voordracht door Mevrouw dr. Els Borst-Eilers, lid Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Geachte bestuursleden, dames en heren,

Hartelijk dank voor uw uitnodiging om hier vandaag aanwezig te zijn en iets te zeggen. Ook voor mij is dit een bijzondere dag.

In de eerste plaats om persoonlijke redenen. Een van mijn tantes is met haar vijf jonge kinderen geïntemeerd geweest op Sumatra, eerst in Brastagi en vanaf april 1945 in Kamp III in Aek Pamenke. Zij hebben het weliswaar alle zes overleefd, maar mijn tante is korte tijd later wel aan de gevolgen overleden. De verhalen die mijn nichtjes later over het kampleven vertelden hebben veel indruk op mij gemaakt. Nederlands-Indië kreeg daardoor een andere kleur dan op de bekende lieflijke platen die in alle scholen aan de wand hingen.

In de tweede plaats ben ik blij hier te zijn als bestuurslid van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Het comité voert al jaren een actief beleid ten aanzien van onze oorlogsmonumenten, die zo belangrijk zijn voor het levend houden van onze herinnering. De namenwand die zo dadelijk onthuld wordt, vult een belangrijke leemte in die herinnering: duizenden, tot nu toe onbekende, oorlogsslachtoffers, zonder eigen graf op vaderlandse bodem, krijgen een naam en worden daardoor gekend.

Nederland kent vele oorlogsmonumenten, groot en klein, van steen, brons of hout. Ieder van hen vertelt een ander, eigen, verhaal. Van het Nationaal Monument op de Dam tot de Amerikaanse Erebegraafplaats in Margraten en van de NS plaquette in Station Utrecht Centraal tot de vele monumenten hier in Bronbeek.

Oorlogsmonumenten zijn belangrijke herinneringsplaatsen. Plaatsen waar nabestaanden, vrienden en buurtbewoners samenkomen om hen te herdenken die zijn omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog en tijdens oorlogssituaties en vredesmissies daarna. Het zijn ook plaatsen waar nabestaanden samen herinneringen delen, ervaringen uitwisselen en troost bij elkaar vinden. Deze bijzondere plaatsen vertellen elk hun eigen verhaal, ook aan toekomstige generaties. Het zijn verhalen die niet vergeten mogen worden.

Kennis over al deze plaatsen van herinnering was voor 2001 niet op één plaats gebundeld. En omdat het Nationaal Comité het belangrijk vindt om iedereen te kunnen informeren over deze herdenkingsplaatsen, groot en klein, zijn wij in 2001 gestart met het aanleggen van een on-line overzicht van oorlogsmonumenten.

Wij wilden iedereen kunnen laten kennismaken met de grote diversiteit aan monumenten en de bijzondere verhalen die daarachter schuil gaan. Niet iedereen is in staat om monumenten, zoals bijv. hier op landgoed Bronbeek, zelf te bezoeken. Door de database oorlogsmonumenten kan men nu wel kennismaken met deze bijzondere plaatsen en hun geschiedenis. Het comité wist bij start van het project niet hoeveel oorlogsmonumenten er in Nederland eigenlijk zijn. Misschien zo'n 1.500?

Het bleken er veel meer. Momenteel zijn er 3.500 monumenten opgenomen in de online Database Oorlogsmonumenten.

Alleen al 65 van deze monumenten, over heel Nederland verspreid, herinneren aan burgerslachtoffers uit Nederlands-Indië. Ieder monument anders, ieder monument bijzonder.

Gelet op het grote en constante belang dat de Nederlandse samenleving hecht aan de traditie van herdenken en vieren is het van groot belang om deze plaatsen van herinneringen voort te laten bestaan. Het comité zet zich dan ook, met steun van het Ministerie van VWS, tot het uiterste in om deze fysieke erfenis van de oorlog op een waardige manier te laten beheren en beheerders van monumenten waar nodig te ondersteunen. Opdat we zó onze oorlogsslachtoffers kunnen blijven herdenken en herinneren.

Vandaag zijn wij bijeen om de Nederlandse slachtoffers te herdenken die zijn omgekomen in Japanse vrouwenkampen in Nederlands-Indië, bezweken onder de erbarmelijke omstandigheden in de tropische warmte van Indië.

Vandaag denken we ook aan de onvoorstelbare veerkracht en zorgzaamheid die veel vrouwen in de kampen hebben getoond, vechtend om met alle mogelijke middelen hun kinderen en elkaar in leven te houden. Deze vrouwen herinneren wij ons als "onversaagd en ongebroken". Moed en doorzettingsvermogen, dat hebben ook de vrouwen van Stichting Japanse Vrouwenkampen getoond. Zij hebben zich, soms tegen de stroom in, ingezet om de namenwand te realiseren. En uiteindelijk hebben zij dat geheel zonder subsidie tot stand gebracht. Een opmerkelijke prestatie.

Ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de Japanse Vrouwenkampen.

Deze namenwand is geschonken door de overlevende kampbewoners aan de slachtoffers van de Japanse Vrouwenkampen, bekend en onbekend.

Ruim 60.000 vrouwen, kinderen en oudere mannen werden in Zuid-Oost-Azië gevangen gezet in concentratiekampen en ondergingen een mensonwaardige en discriminerende vrijheidsberoving.

Met eerbied en respect willen wij hen allen blijven herdenken.

Stichting Japanse Vrouwenkampen
25 augustus 2010.

Uit dit monument spreekt kracht en liefde. Iets wat ik ook terugvond in de bijdrage van uw voorzitter Judith Dalmeijer aan ons project Spreekende Beelden: getuigenverhalen bij oorlogsmonumenten. Wat mij trof in uw verfilmde portret, mevrouw Dalmeijer, was het einde van uw verhaal waarin u dit monument lieflijk beklopt en zegt: “Er gaat een soort energie van uit. Wij staan hier nog. We hebben het overleefd.”

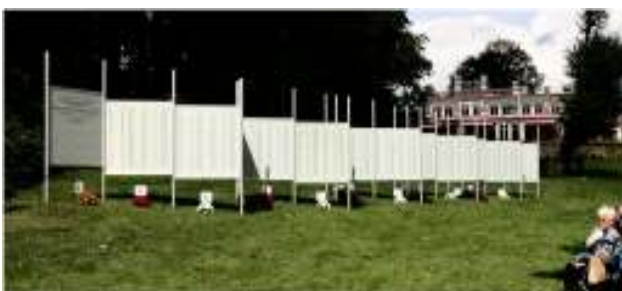
Door zo dicht bij het monument te staan en het aan te raken, voelde u uw dierbaren weer even dichtbij.

Dames en heren, ik hoop dat ook voor velen van u het zien en aanraken van de namen van hen die in Indië zijn achtergebleven een ervaring van troost en verbondenheid zal geven.

Laten wij daarom ook voor dit monument goed blijven zorgen.

Els Borst-Eilers

De tekst op het eerste paneel luidt als volgt:

Sinds 2006 heeft het bestuur van de Stichting Japanse Vrouwenkampen zich ingezet om de slachtoffers, die het kamp niet hebben mogen overleven, te kunnen herdenken op een eervolle wijze door hun namen op een wand te vermelden. Het is ons gelukt een namenwand samen te stellen. Helaas is het nog niet gelukt deze wand van ruim 31 meter een definitieve plek te geven bij het bestaande monument op het terrein van Bronbeek. Daarvoor is nog een aantal procedures noodzakelijk, die te veel tijd in beslag zouden nemen. Toch meenden wij als bestuur dat wij de onthulling van de namen niet langer meer mochten uitstellen. De Oorlogsgravenstichting is ons behulpzaam geweest bij het opstellen van de lijst van hen die zijn overleden in de periode tussen 1 januari 1942 en 31 december 1945. Helaas is de lijst niet compleet, maar wij zullen de ontbrekende namen op een apart paneel toevoegen.

Op toepasselijke wijze waren de panelen bedekt met sarongs die met een rood wit blauw lint bijeengehouden werden. De totale lengte van de namenwand is 31 meter. De heer Huijser en Monseigneur Bär waren uitgenodigd het eerste paneel te onthullen door het lint door te knippen. Vervolgens werden de overige twintig panelen onthuld waarbij, door steeds vier maal twee nabestaanden een bloemstuk werd gelegd in de kleuren rood, wit, blauw en oranje.

Het was een indrukwekkend en ontroerend gebeuren voor hen die eindelijk de naam konden lezen van hun moeder, broertje of zusje, of andere familieleden.

Namen...

We naderen Semarang.

De stad waar de gebeurtenissen hebben plaats gevonden die zo ingrepen in mijn leven...

De stad van de kampen Karang Panas en Lampersari.

De stad van de dood en de bevrijding.

Het graf van mijn moeder is daar.

Op de pasar kopen André en ik een mand vol rozenblaadjes en we nemen een taxi naar

Kali Banteng, de erebegraafplaats waar mijn moeder ligt, samen met vele anderen. Moeders vrouwen kinderen ... 3095... mensenkinderen.

Verbazingwekkend stil is het er, middenin een miljoenenstad. De beheerder zoekt mijn moeders naam in het boek.

Het is toch wel waar, ze ligt hier toch wel...

De vele dromen over mijn moeder die ergens op deze aarde toch nog zou leven als ik haar maar kon vinden, schieten door mijn hoofd.

Rinske Harmke van der Vlugt - Bootsma

Geboren 23-3-1905

Gestorven 3-5-1945

Veertig jaar is ze geworden... te jong...

We krijgen een rij en plaatsnummer en worden vriendelijk begeleid naar het graf van mijn moeder. Van wie ik nu eindelijk afscheid wil nemen. Ik heb veel foto's van het graf van mijn moeder gemaakt door vrienden...

Maar voor het eerst kan ik er omheen lopen, het kruis aanraken, ben ik ter plekke met al mijn zintuigen.

Ik hoor het opstijgen van de vliegtuigen, voel de warmte, merk het schelle licht van de tropen op, ruik de rozenblaadjes. Ik hoor de vogels, hoor de mensen roepen. Onweer rommelt verderop in de bergen en tegelijk is het stil. Het gaat om haar en om mij nu hier... Ik strooi de rozenblaadjes rond de voet van het kruis en leg er wat andere geurende bloesemtakken bij.

André tovert een lichtje tevoorschijn.

Ik streek het hout van het kruis. Ik pak het bronzen vogeltje dat ik heb meegenomen. André lijmt het op het kruis. "Ik laat het vogeltje achter bij jou, als teken van mijn liefde... ik hoop dat het jou en mij minder eenzaam maakt".

Ik val niet in duizend stukken, het is ontroerend om daar te zijn. Ik voel me opgelucht, bijna gelukkig. In gedachten streek ik het vogeltje. Ik heb een plaats om in gedachten naar toe te gaan.

Het bovenstaande heb ik geschreven tijdens mijn reis naar Indië (nu Indonesië) in 1999.

Het vogeltje zal er wel niet meer zijn, de houten kruisen zijn vervangen door betonnen. Maar haar graf is er nog steeds, haar naam staat daar vermeld.

Ver weg, te ver weg.

Maar ik heb nu ook hier in Nederland een plaats om naar toe te gaan. Kan daar met mijn vinger over haar naam strijken, kan er met mijn kleinkinderen naar toe gaan.

Mijn moeders naam staat op de namenwand die 25 augustus in Bronbeek is onthuld.

Gelske van der Vlugt

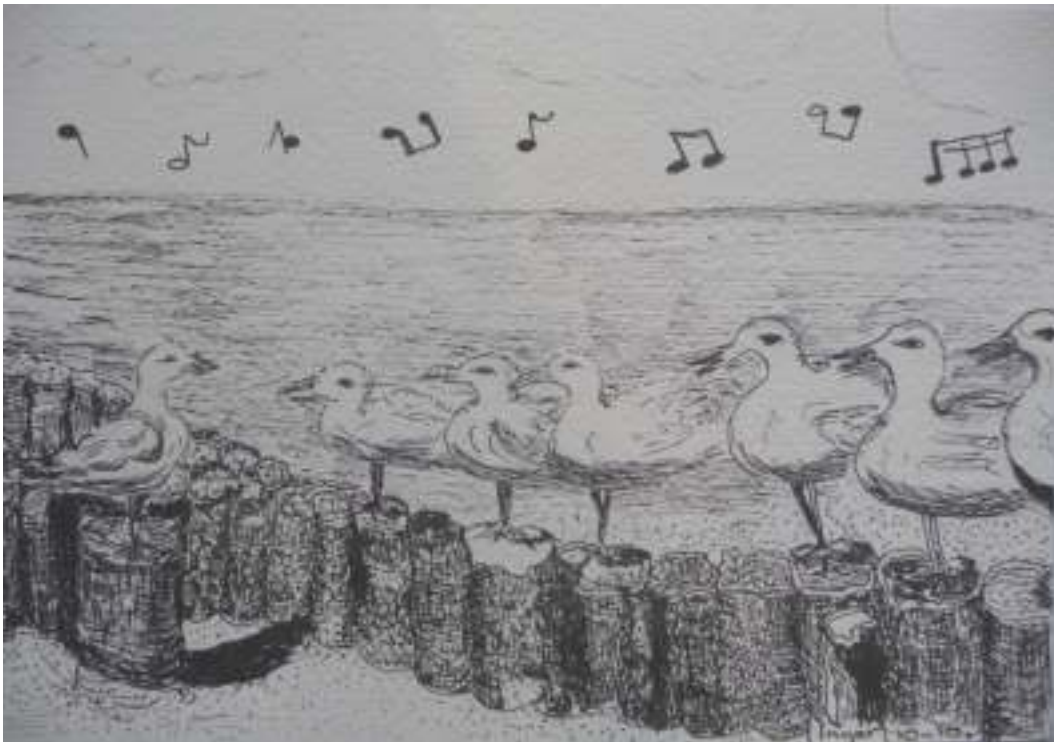
Credo

ik geloof in een rivier
die stroomt van zee naar de bergen
ik vraag van poëzie niet meer
dan die rivier in kaart te brengen

ik wil geen water uit de rotsen slaan
maar ik wil water naar de rotsen
dragen
droge zwarte rots
wordt blauwe waterrots

maar de kranten willen het anders
willen droog en zwart van koppen
staan
werpen dammen op en dwingen
rechtsomkeert

Remco Campert in: Kus zoekt mond,
Amsterdam, 2000.

Thema: Slotakkoord

Zomernacht

**Doe nu eens even die gedachten dicht van je.
Denk nu eens liever niet na over morgen.**

**Kijk niet steeds weer die bosrand van gister en
na, bramenplukker die je bent zoals vroeger
maar nu. Maak even geen onderscheid tussen
een wie en hoezo en de kans op anders.**

**Doe in je hoofd uit de lamp, hoor wat er is,
ademt en ritselt, kwaakt in de kikkers.**

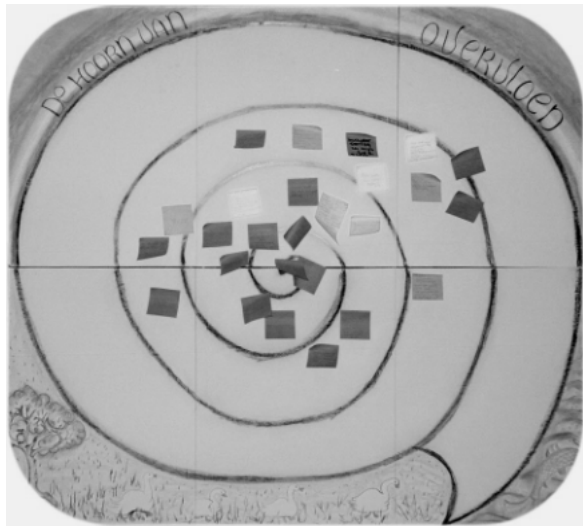
**Leef met je lichaam van nachtwind de koelte.
Geeuw je een gat in het hart en proef het
zo rood als sap van bramen. Wees langzaam
door vogels gezongen het wordende licht.**

C.O. JELLEMA

In: *Stemtest Querido*, Amsterdam 2003

Wat heeft Kombi u gebracht?

Deze vraag stelde de redactie u in nieuwsbrief 47 en op het lustrum. Er kwamen wel 27 reacties. Ze werden alle op de slotbijeenkomst voorgelezen of samengevat. Hier volgt een greep eruit.

- De eerste drie weekends waren voor mij een *eye opener*, waardoor meer begrip ontstond voor de onderlinge verschillen; sindsdien zijn we vertrouwd samen.
- Het besef dat ik ook echt bij Kombi hoor.
- Kombi heeft enorm veel gebracht: mij in elk geval: beter besef van eigenwaarde; alsnog een goed gevoelsleven; vertrouwen; een uitnodigend klimaat; werken en verwerken; vrienden voor het leven; de weg naar vergeving van mijn moeder.
- Wat ik Kombi heb gebracht? Verlossing, tenslotte was ik vroedvrouw, nieuwe levensvreugde, vrede met mezelf.
- Dat wat je in de groep jezelf hebt horen zeggen, voor het eerst, dat raak je nooit meer kwijt.
- Inzicht in eigen situatie.
- Herkenning, persoonlijke ontwikkeling; stukje verwerking.
- Respect voor elkaars gevoelens; een stukje 'kind zijn' heb ik teruggehaald.
- Wegnemen van vooroordelen, zelfbewustzijn, vrede met mezelf en de ander; het gastspreekerschap waardoor je vrede en ervaring kunt en mag doorgeven.
- Ik ben nog steeds blij dat ik twintig jaar geleden een paar weekenden meemaakte; en wat is het fijn een aantal mensen van toen terug te zien.

- Kombi, was voor mij een vervolg bij de verwerking van echte oorlogsproblemen.
- Minder oorlog in mijn lijf en geest.
- Meer zelfinzicht, de confrontatie aangaan, zelfvertrouwen.
- Kombi vind ik fijn; mezelf zijn; ik hoor erbij; zelf denken.
- Vrede,
- zelfvertrouwen.
- Kombi heeft mij gemoedsrust en vriendschap gegeven
- Ik heb meer begrip voor andere achtergronden en mezelf gekregen; meer vertrouwen gekregen; kombivriendschappen gesloten; ik heb een reis naar Israël met lotgenoten gemaakt; kennis gemaakt met lichaamswerk bij Mies Comelissen; bondgenootschap.
- Vriendschap, vrijheid, acceptatie, er mogen zijn.
- Een eerste zeer geanimeerde kennismaking vandaag.
- Leren praten, anderen en jezelf leren begrijpen.
- Grond onder mijn voeten.
- Een fijne dag, goed dat ik Kombi heb leren kennen.
- Kombi heeft mij vrede in mijzelf gebracht.
- Vijftien jaar geleden stapte ik in de kombitrein en ik zit er nog steeds in, het is een mooie reis, en ik blijf nog lang zitten, het is goed voor mij, ik heb veel goeds meegemaakt.
- Wat jammer voor zo'n enthousiaste cabaretgroep: het spreken in de microfoon was niet goed verstaanbaar.

Tot slot een afsluitend gedichtje in de vorm van een briefje op de Hoom van overvloed (zie foto):

*"een heerlijke dag
met een traan en een lach
een hap en een drankje
dus ik zeg dank je
uw werk kan ik waarderen
en wil graag terugkeren."*

Vrouwenweekend Kinderen van de Oorlog

Van 29 april t/m 1 mei 1989 waren op het vrouwenvormingscentrum "De Born" te Bennekom 25 vrouwen bijeen om met elkaar over hun ervaringen als kinderen van de oorlog te spreken. Zij waren afkomstig uit groepen met een verschillende achtergrond: drie dochters van Joodse ouders, zeven van ouders die aan het verzet hebben deelgenomen, drie van een Duitse vader of moeder, drie van "foute" ouders, negen kinderen die de Japanse bezetting meemaakten.

De deelneemsters aan deze bijeenkomst willen graag doorgeven hoe zinvol en heilzaam dit bij-elkaar-zijn is geweest. Het betekende meer dan op het spoor komen van overeenkomsten en verschillen in hun problematiek.

Ze kwamen met verschillende verwachtingen, zo bleek in de kennismakingsronde. Sommigen hadden een heel concrete vraag als: "Ik zoek een therapeut in mijn woonplaats X, wie weet er een? Ik ga nu al vijf jaar heen en weer naar Amsterdam..." Of: "Ik wil graag met anderen praten over mijn en hun bevindingen met de hulpverlening." Velen hadden niet zo'n duidelijke invulling en zeiden: "Ik zie wel wat er op me af komt" en sommigen bedoelden daar tevens mee: wanneer je niet teveel verwacht, kan het ook niet tegenvallen. Anderen hoopten dat tijdens dit weekend duidelijk zou worden hoezeer de problematiek van de verschillende groepen op elkaar lijkt en dat grenzen zouden kunnen wegvallen.

De meeste aanwezigen zaten er met gemengde gevoelens: positieve verwachtingen, maar ook onzekerheid en spanning. "Ik zie er tegen op dat ik ineens geëmotioneerd zal raken en dan ga huilen en niet meer stoppen kan," werd er gezegd. Een ander zei: "Ik zie er tegen op om nog een keer mijn verhaal te moeten vertellen." Weer een ander verklaarde: "Ik had toch een beetje angst om mijn achtergrond te noemen; als ze me nu maar accepteren." Het was goed om te kunnen uitspreken waar we bang voor waren. Wij konden in de kennismakingsronde ook datgene aan elkaar doorgeven waarvan wij vonden dat de hele groep het moest weten om ons veilig te kunnen voelen.

De volgende dag begon met het werken in kleine groepjes, waarbij vrouwen met dezelfde achtergrond zich bogen over de volgende vragen:

1. welke littekens heb je uit het verleden overgehouden?
2. wat zijn de goede dingen die je desondanks door dit verleden ontvangen hebt?

3. welke uitspraken van anderen over jou of over jouw groep wil je nooit meer horen?

4. welke informatie hebben de andere groepen nodig om jouw problematiek te kunnen begrijpen?

's Middags deden de groepjes verslag. Het meest frappante was dat er zoveel herkenning was, ook wanneer het vertelde een groep met een geheel andere achtergrond betrof. Want littekens als:

- gevoel van eenzaamheid, isolement en verdriet
- moeilijk relaties aangaan
- problemen met hechten, claimen, loslaten en afscheid nemen
- te hevige reacties (paniek, agressie)
- conflicten met autoriteiten, loyaliteitsconflicten
- niet kunnen omgaan met straf en afkeuring.

Deze laatste, genoemd door een groepje kinderen met ervaringen uit de Japanse bezetting, hadden ook door sommige andere groepjes genoemd kunnen worden. En ze kwamen, in dezelfde of in enigszins andere bewoordingen, ook bij andere groepen ter sprake.

Verzetkinderen vertelden zich altijd verantwoordelijk te voelen, vooral voor de ouders. Een ander punt dat door hen werd aangevoerd, was het missen van de basisveiligheid: "We zijn een huis zonder fundament." "We zijn eeuwig op zoek naar geborgenheid en veiligheid." Maar kinderen van "foute" ouders brachten ditzelfde naar voren. Een dochter van een Duitse moeder zei hierover: "Ik begin thuis te raken in mijn gevoel ontheemd te zijn." Alle kinderen hadden het gevoel niet kwaad te mogen zijn op hun ouders, omdat deze al zoveel hadden meegemaakt.

Door verscheidene groepen werd als litteken ervaren dat je altijd flink moet zijn, altijd op je qui-vive, altijd je uiterste best doen.

Zowel kinderen uit de Japanse bezetting als kinderen met Joodse of met "foute" ouders vertelden hoe zij moesten proberen niet op te vallen, zich onzichtbaar en klein moesten maken om op die manier minder kwetsbaar te zijn. Herkenbaar was ook de strijd met gevoelens van schuld en schaamte.

In alle groepen blijken vrouwen op zoek te zijn naar de ontbrekende ouder en naar stukken die in de herinnering zijn weggevallen. Velen hebben angst dat de eigen kinderen hetzelfde zal overkomen. Wij hebben als kind te vroeg kennis gemaakt met gruwelijke dingen, zodat wij te vroeg het geloof in de onschuld verloren hebben. In contact met anderen speelt vaak wantrouwen een grote rol. Soms is er angst om ons te zeer aan een ander te hechten, om hem of haar daarna

weer te moeten afstaan. Afscheid nemen is en blijft een beladen gebeurtenis. Het zicht op wie wijzelf zijn is vaak onduidelijk. Dat is mede veroorzaakt door de reacties van de ouders, van de omgeving. Er werd zowel door kinderen uit de Japanse bezetting als door kinderen van verzetsouders in vele bewoordingen uiteengezet hoezeer hun probleem vaak gebagatelliseerd is: "Het is al zolang geleden." "Jullie hebben niets meegemaakt." "Jullie kunnen er geen last van hebben." Tegen anderen is gezegd: "Hoe kunnen de klachten van nu te maken hebben met toen?" "Je bent ook zo overgevoelig."

Er zijn ook vaak allerhande beschuldigingen op grond van generalisaties aan het adres van de kinderen gericht en die beschuldigingen willen wij niet meer horen. Zoals: "Jullie hebben de Indonesiërs onderdrukt, jullie hoorden daar helemaal niet te zijn." "Moet je zien wat er nu in Israël gebeurt; jullie hebben 'er' ook niets van geleerd." Dit werd gezegd tegen Joden in Nederland. "Je moet niet vergeten wat jullie ouders in de oorlog hebben gedaan." Dit dan tegen kinderen van "foute" ouders; alsof ze dat ooit kunnen vergeten. Wij willen ook niet meer zulke algemeenheden horen als: de Joden, de Moffen, die vuile NSB'ers. Wat duidelijk is geworden, is dit: wij willen als persoon gewaardeerd worden, op onze eigen merites beoordeeld worden, los van de positie of de rol van de ouders, los van de geschiedenis.

Na dit alles zou de gedachte kunnen opkomen, dat wij alleen maar negatieve dingen konden opnoemen. Maar slachtoffer in de betekenis van zielig, willen wij niet zijn en zijn wij ook niet. Er waren ook veel positieve ervaringen te melden, die wij juist aan dat moeilijke verleden en de verwerkingsarbeid te danken hebben. Door verschillende groepen werd naar voren gebracht dat wij ons solidair voelen met mensen met een andere - culturele - achtergrond. Wij hebben de grenzen van macht en onmacht leren zien en hebben de moed gehad om toch iets van ons leven te maken, ondanks het feit dat wij er met lege handen en een achterstand t.o.v. anderen aan moesten beginnen. Wij realiseren ons hoe belangrijk leven is en leven heel bewust. Daarbij hebben wij een speciaal gevoel ontwikkeld om alert te zijn op fascisme, racisme, antisemitisme en iedere andere vorm van onrecht en komen wij in actie wanneer mensen daar het slachtoffer van dreigen te worden.

Uiteraard werd niet alles door elke groep genoemd, maar ondanks de verschillen die er ook zijn, herkenden wij onszelf in elkaars

verhaal. Wij bemerkten ook hoezeer wij erkenning willen voor onze gemeenschappelijke problematiek. Wij willen gehoord worden. Dat is belangrijk voor ons die te vaak te horen kregen dat wijzelf niet zo belangrijk waren, dat anderen veel meer geleden hadden.

De laatste dag stond in het teken van bondgenootschap. Wij bogen ons in groepjes van gemengde achtergrond over de vraag wat wij elkaar als individu en als groep te bieden hebben en wat wij van elkaar als groep en als individu aan ondersteuning nodig hebben. Bij de rapportage werd duidelijk hoe belangrijk wij goede informatie vinden, naar elkaar, ook naar buiten, ook naar beleidsorganen en hulpverleningsinstanties. Wij willen verder werken aan dit gezamenlijke project van kinderen van de oorlog. Wij onderstreepten het belang om na dit vrouwenweekend, ook mannen te betrekken bij wat wij verder gaan doen. Wij vroegen elkaar in te springen wanneer er racistische uitlatingen worden gedaan. Wij beloofden elkaar bij buitensluiting, ontkenning of negeren van een van onze groeperingen dit te signaleren en aan de orde te stellen. Wij gaven de aanzet bestaande patronen te doorbreken en beloofden elkaar serieus te nemen en te bemoedigen in de strijd die nog komen gaat.

Door een van de deelnemers werd ons bondgenootschap - heel terecht! - in een groter kader geplaatst. Vanuit onze ervaringen willen wij ons inzetten voor vrede, voor de strijd voor gelijke rechten, voor een rechtvaardiger verdeling van macht en middelen, voor de bescherming van het milieu. Wij willen een bijdrage leveren aan discussies over vijandbeelden en onderdrukking, ook met onze kinderen en hun kinderen. Wij hebben ervaren dat grenzen kunnen wegvallen tussen mensen met verschillende achtergronden, zelfs wanneer zij het nog moeilijk met elkaar hebben. Wij hebben ervaren dat contacten gelegd kunnen worden en dat samenwerking mogelijk is.

Aan het eind van het weekend stelden wij met elkaar een persbericht op, waarin o.a. dit staat: "Het werd de deelnemers duidelijk dat, gezien de overeenkomsten in de problematiek, zij de grenzen tussen de bovengenoemde - historisch bepaalde - groeperingen niet meer als fundamentele barrières ervaren. Gezien hun gevoelens van verbondenheid stellen zij zich ten doel gezamenlijk te streven naar begrip voor en erkenning van hun probleem."

De kinderen van de oorlog zijn mondig geworden!

In zakelijke bewoordingen geeft het persbericht weer wat wij op velerlei manieren hebben ervaren: een diepe verbondenheid. Het meest sprekend was dit op de zaterdagavond, toen er door een aantal vrouwen, ieder op eigen wijze werd gedanst. Een Joods kind reikte de hand aan een NSB-kind, een kind met een Duitse moeder danste hand in hand met een dochter van een verzetsman, een communistisch kind danste zij aan zij met een kind uit de Japanse bezetting. En het kon! Het was heel vanzelfsprekend en tegelijk heel bijzonder. Vrouwen, die worstelden en worstelen met oorlogsproblematiek, dansten! Dansten voorbij alle grenzen. Dát is ook bevrijding...

Lisette Cohen
Willy Diemer
Anneliese Rehbein
Gonda Scheffel
Gelske van der Vlugt.

Herkenning en erkenning

Op de laatste bijeenkomst van Kombi in Maarn, werd aan mensen gevraagd of zij van de mogelijkheid gebruik wilden maken voor de groep iets te zeggen, bijvoorbeeld wat ze aan goeds hadden ervaren bij Kombi. Ik durfde dat niet aan, maar wil het op papier met jullie delen. Geleerd heb ik om dingen, situaties, af te sluiten. Voor mij is de winst geweest: herkenning en erkenning, waaruit voortvloeit: gerechtigheid, recht doen aan elkaars gevoelens, daarin schuilt de echte vrede.

Echt verdriet gaat nooit over. Symbolisch bedoeld: papier dat gekreukeld is, wordt nooit meer glad. Soms is verdriet te groot voor tranen. Het zou ook mogelijk ontrouw zijn aan het verleden van wat je hebt meegemaakt. De kloof die ouders met een oorlogsverleden hebben, die kloof kan niet overbrugd worden naar hun kinderen toe. Het kan alleen maar als je je emoties kunt en wilt delen met je kinderen. Recht doen aan elkaar.

Het is te zien als een morele verplichting, omdat het voor kinderen van groot belang is, om te weten hoe hun ouders door hun gevoelens - geuit of niet - zo geworden en gevormd zijn.

Het is ook het verleden en de identiteit van hun kinderen en eventuele kleinkinderen. M.a.w. pijn delen met anderen die weten wat lijden en pijn is. Ook daarin schuilt gerechtigheid. Je veilig

voelen bij elkaar. Maar je veilig voelen kan niet bij iedereen. Bij Kombi kan dat wel. Nu de familie nog, maar daar zullen nog vele levens overheen moeten gaan, zo die er zijn. Kombianen, bedankt voor de lessen die we met elkaar mochten delen.

Mattie van der Meer

Inleiding slotbijeenkomst Kombi op zaterdag 27 november 2010

Beste kombianen,

Ik wil beginnen met jullie allemaal hartelijk welkom te heten op deze dag zo tegen het einde van het jaar, die voor ons allen ook eigenlijk het einde van een tijdperk gaat inluiden: het einde van het zgn. kombitijdperk. In de loop van ruim 20 jaar heeft het al wel vaker als een dreigende wolk boven ons gehangen, maar nu is het echt zover. Kombi gaat haar activiteiten staken.

Ik vind het heel moeilijk om hier te staan en het einde aan te kondigen van twintig jaar fantastisch werk. Wij, met elkaar, hebben iets gedaan wat veel mensen voor onmogelijk hielden. Dat hebben we gedaan voor onszelf, maar ook voor elkaar en ik denk – door het te doen – toch ook een beetje voor de rest van de wereld. Of al die miljoenen anderen dat nu weten of niet, wij hebben hier gewerkt aan vrede en ieder beetje vrede helpt - naar ik eerlijk geloof - voor de hele mensheid. Als er steeds maar weer heel kleine beetjes aan toe worden gevoegd, wie weet wat er dan nog eens mogelijk is.

Kombi gaat over de kinderen van de oorlog. Daarom kies ik nu ook voor dat beeld: het beeld van een kind dat opgroeit en gaat doen wat daarbij hoort. Ook al vindt een kindje het nog zo prima om te liggen en te zitten, vroeger of later zal het helemaal uit zichzelf toch eens opstaan en gaan lopen. Als het gaat lopen, dan gaat het vanzelf ook de wereld ontdekken – met alles wat daarbij hoort. En dat is allemaal natuurlijk heus niet even goed en leuk en dat kan heel veel pijn doen – velen van ons weten daar alles van. Maar wat er ook gebeurt, het kind groeit op.

En opgroeien betekent afstand aanbrenge(n): afstand tussen wat was en wat is. Tegen de tijd dat een kind een volwassene is en zo'n twintig jaar verder, heeft het meestal zijn eigen weg gevonden en zijn eigen leven opgebouwd. En dat is voor de ouders vaak een heel moeizaam proces. Al houd je nog zoveel van je kind, je

moet het toch loslaten en laten gaan, wat het ook wil doen, en ongeacht of jij dat zo gewild had of niet. Ik denk dat je het aantal ouders niet moet onderschatten, dat het liefste hun kind maar een klein kindje had willen laten blijven, zodat alles voor altijd knus en veilig zou zijn. Wij hebben misschien net zo gewenst dat ons kombikindje altijd maar zou blijven zoals het was. Dan zouden we altijd maar als vanouds bij elkaar kunnen komen en steeds weer nieuwe mensen kunnen schenken wat wij hier gevonden hebben. Maar ook Kombi is haar eigen weg gegaan en de wereld waarin de Stichting Kombi zich tegenwoordig begeeft, is een heel andere dan die van tien, vijftien jaar geleden. De vorm van Kombi zoals die in de loop der jaren is gevormd, biedt tegenwoordig kennelijk weinig uitnodigends voor mensen, ook al denken wij misschien dat veel mensen baat bij die vorm zouden hebben. Ook ik denk dat. Maar we moeten constateren dat de mensen ons nog maar mondjesmaat kunnen vinden en dat zich nog maar zo nu en dan een enkeling meldt voor bijvoorbeeld een gespreksgroep. Om de mensen van nu aan te spreken is er kennelijk een totaal andere vorm nodig en waarschijnlijk zijn wij “ouders van Kombi” niet de aangewezen personen om zo’n andere, moderne vorm nog te vinden. Het wordt dus tijd dat wij – net als gewone ouders – een stap achteruit doen en de dingen hun gang laten gaan.

En ook al zal Kombi als stichting geen echte activiteiten meer ontplooiën, toch betekent dat niet ze niets meer doet. Want Stichting Kombi is één ding, maar de kombigedachte is meer universeel. En die gedachte is niet verdwenen en verdwijnt ook niet, ook niet als wij daar geen activiteiten bij ontplooiën.

Waarschijnlijk hebben jullie allemaal wel eens ervaren wat ik ervaren heb, als je iemand vertelt wat wij doen binnen Kombi en wat dat ons gebracht heeft. Ik heb naar aanleiding van dat vertellen diverse keren prachtige gesprekken gehad met mensen die nog nooit hadden nagedacht over hoe de oorlog heeft ingewerkt in de levens van kinderen en over hoe ervaringen van ouders bij kinderen doorwerken, en hoe lang dat doorgaat. En “ja, natuurlijk ...” is dan de reactie, “natuurlijk zijn die kinderen niet verantwoordelijk voor de daden van hun ouders” of “ja, natuurlijk krijgen die kinderen mee wat hun ouders meegemaakt hebben. Wat moet dat wel niet met die kinderen doen?” Zoals ik het heb meegemaakt, was dat iedere keer de reactie, zeker bij leeftijdgenoten - in ruime zin genomen. Alleen, men had daar nog nooit over nagedacht,

tot op dat moment. Door te vertellen over Kombi kon als het ware “het kwartje vallen” – nou ja, een 20-eurocentmunt dan, want alle dingen veranderen nu eenmaal.

En als het gesprek dan loopt en je vertelt wat over hoe dat oude verhaal jou toch beïnvloed heeft, ook al ben je pas na de oorlog geboren, dan is men verbijsterd. Dat dát toch zo sterk kan doorwerken en zoveel met je kan doen. En je bestond toen nog niet eens! Je merkt af en toe gewoon een schrikreactie. Ook dat is een bewustwording die nuttig is voor mensen. “Want als het na zoveel jaar nog zoveel doet met iemand, wat moet het dan wel niet geweest zijn.” En: “Er zijn zoveel kinderen bij betrokken geweest ...” Het is maar een klein gesprekje, maar het brengt iemand anders opeens zoveel helderheid, want er zijn nog steeds kinderen betrokken bij oorlog en er raken nog steeds opnieuw kinderen bij betrokken. Kombi zou stoppen met activiteiten? De kombigedachte, die stopt niet, hoor. Het doet er in die zin ook weer niet zo veel toe of Kombi nog nieuwe mensen opvangt of niet. Blijf het verhaal vertellen en iedere keer dat je dat doet, dan geef je de kombigedachte weer een nieuwe zet.

Want er is natuurlijk nog een tweede deel van dat gesprek mogelijk. Dat is wat het samenkomen en samen praten met mensen met een andere oorlogsachtergrond ons gebracht heeft. Ook dat kunnen we blijven vertellen, ook al komen er geen groepen meer bij elkaar. Dat maakt niet echt uit. Wezenlijk is dat we het blijven vertellen ... en vertellen ... en vertellen. En dan hoeven we heus niet iedere keer ons eigen levensverhaal meer te vertellen, maar wel blijven vertellen wat praten met elkaar kan doen en de kombigedachte leeft. In een nieuwe vorm en op een heel andere manier. Op haar eigen manier en dan helemaal op eigen kracht ... buiten ons zicht en zonder dat wij weten in wat voor vorm en langs welke kanalen. Ja, want de kombigedachte is nu volwassen. En volwassen kinderen gaan immers hun eigen weg.

Tot zover die kant van de zaak: wij als ouders - oprichters, tantes, ooms, toeschouwers en alleen maar vroegere genietters - die Kombi en de kombigedachte de vrijheid geven om nu haar eigen weg te gaan. Maar er is ook een andere kant. Want net zoals ouders die hun kinderen het huis zien verlaten, nu zelf een nieuw leven kunnen gaan beginnen, zo is het ook voor ons.

Nu Kombi als verbindend element voor ons wegvalt, is er ook voor ons nu de vraag wat dat ons brengt. Dit is niet alleen maar verlies. Het brengt ons ook wat. *(vervolg in rechterkolom)*

In je hoofd
kun je alles.
Fietsen naar de maan,
op de wolken staan.
Strelen met je handen los,
lopen door een donker bos.
Vechten als een tijger,
dansen met een elf.
Afscheid nemen zonder tranen.
Alles gaat vanzelf.

Theo Olthuis

misschien zou je het jezelf gemakkelijker maken
als je je de mensen
terug kon denken als kinderen
dat om die en om die
eens een moeder wakker heeft gelegen
dat een ander trots als een pauw
met ze ging wandelen
dat ze een vingertje knelden
tussen de deur
en huilden om een bloedende knie
en dat ze eens in de
eerste klas hebben gezeten
een veel te groot potlood
in het knuistje

Trinus Riemersma

In: Plint, 300 combinaties, Eindhoven 2004

Laat ik nog eens teruggaan naar dat beeld van een kind dat z'n eigen weg gaat. Maar deze keer zijn wij het die het veilige nest verlaten, het kombineest. Hoe veilig dat ook geweest moge zijn, hoe veel het je ook gebracht moge hebben, hoe dierbaar het je ook moge wezen ...er komt een moment dat het voor ieder tijd wordt om verder te gaan.

Als je altijd maar lekker knus in een warm veilig nest blijft zitten, dan zul je nooit echt ontdekken wat dat je gebracht heeft. Het moge heerlijk zijn om zo af en toe nog eventjes terug te kunnen gaan, maar het houdt je mogelijk toch ook een beetje tegen. Zelfs aan diegenen die aan de wieg van Kombi hebben gestaan of daar al heel lang intensief mee bezig zijn geweest zou ik willen zeggen: ga verder en ontdek wat er verder nog voor fantastische dingen zijn.

De meesten hebben dat waarschijnlijk al gedaan of zijn er in ieder geval aan begonnen.

In het netwerk heb ik toch ook wel iets van opluchting gemerkt, toen de beslissing om te stoppen - of te gaan slapen, want dat is een betere uitdrukking - eindelijk echt gevallen was. Aan dat moment zijn al een aantal jaren vooraf gegaan van eindeloos zoeken naar oplossingen en nieuwe wegen en dan gaat het zo langzamerhand voelen alsof je een gewicht met je meesleept. Die zware zak hebben we nu achter ons gelaten. Het moeten - het verder moeten - is eraf en dat biedt de mogelijkheid om echt te gaan rondkijken: "wat nu ...". Wij allen zijn door onze ervaringen binnen Kombi zo rijk geworden, dat het de moeite waard is om dat eens rustig te beschouwen en eens te kijken wat ieder van ons daar nog verder mee kan. Ik voor mijzelf weet in ieder geval dat ik hier zoveel geleerd heb en zoveel meegekregen heb, dat ik er naar uitkijk wat ik met al die rijkdom kan doen.

En er blijft ook voorlopig nog echt wel wat bestaan van Kombi, niet alleen maar de kombigedachte en de herinnering. Want er hebben zich twee mensen gemeld in antwoord op onze oproep. Een hopelijk kunnen we vandaag een gelegenheid vinden om even bijeen te komen om wat te praten hoe alles in z'n werk zou kunnen gaan. Maar dat betekent dat de website hoogstwaarschijnlijk voorlopig nog kan blijven bestaan. En daarmee kunnen wij nog een hele tijd zoekende mensen de informatie bieden die zij nodig hebben. Misschien kan ik jullie aan het einde van deze dag hierover nog wat meer informatie geven.

Dat aspect van Kombi blijft dan nog bestaan.
En een enkele keer samenkomen met andere Kombianen? Ook zo iets hoeft je niet per se te bemensen, of er een organisatie voor in stand te houden. Lies Denis heeft daarvoor een heel mooi voorstel gedaan om een ontmoetingsplaats te creëren in een prachtige omgeving. Over dat idee van Club Kombi zul je in de laatste Nieuwsbrief het een en ander kunnen lezen. Je kunt natuurlijk ook Lies hier al even aan haar mouw trekken voor meer informatie.

Kombi gaat dus wel slapen en dat stemt misschien wel wat weemoedig, maar Kombi leeft voort: in ons, met ons en door ons. En daarmee zullen wij inderdaad “zaaiers van vreugde” zijn, om maar eens te spreken met de slotwoorden van mevrouw M. Komen in een brief die vanmiddag nog zal worden voorgelezen:

“Bienheureux ceux qui sont attentifs
à l’appel des autres,
Sans toutefois se sentir indispensables,
Ils seront semeurs de joie!”

Marja Vinjé

Beginnen

*Beginnen, je kunt het niet leren.
Beginnen, je krijgt het hier mee.*

*Beginnen is een aangeboren schaarstje
Van blauwzuur en goud in je inborst.*

*Het knipt als je slaapt in de naam
Van je liefste, het knipt zich in stilte een weg*

*Door de wieg van je zonen, het knipt zich
ook dwars
Door je huurcontracten en bankassignaties,
het knipt zich*

*Verloren, beginnen.
Beginnen is van dag tot dag vandaag.*

*Beginnen, je kunt het niet leren.
Beginnen, je krijgt het hier mee.*

*Beginnen duurt het langst.
Beginnen heeft geen toekomst dan*

*Beginnen.
Beginnen is het eeuwigste talent.*

*Leonard Nolens
Uit: Bres, Querido Amsterdam 2007*

Afscheid van Kombi

Door onze zieke hond was ik te laat en heb ik dus het openingswoord van Marja gemist.

Toen ik de zaal binnen kwam was de hulp-Sinterklaas (of is het –klazin?) al bezig Kombianen in het zonnetje te zetten. Leuke ludieke manier om niet alleen actieve Kombianen (waarvan wel, of niet, of niet goed genoeg afscheid genomen was), maar ook de diverse aspecten van Kombi nog eens voor het voetlicht te brengen. Zo passeerden: het bestuur, de financiën, het begeleiderteam, de redactie, de creatievelingen. Kortom, het werd nog eens duidelijk hoeveel talent zich voor Kombi heeft ingezet en op zoveel verschillende terreinen. De ‘komplimenten van Kombi’ bevatten een mooie acryl- of waterverfschildering van Inger Israël, voor iedereen wat anders. Wat een verrassing!

De tijdbewaking was in handen van Wil Reimer die zich prima van deze taak kweet. Zo begonnen we precies op tijd aan de lunch; belangrijk in de Twee Marken waar men graag op de afgesproken tijd de lunch serveert, en belangrijk voor de knapperigheid van de kroketten. De groep van het cabaret benutte de lunchpauze voor een repetitie op het podium en het instellen van de microfoons. Dat was in Bronbeek helaas niet mogelijk geweest. Daarna konden kombianen die nog iets aardigs over Kombi wilden zeggen, hun zegje doen. Omdat enkelen die zich voor dit onderdeel gemeld hadden, helaas niet aanwezig konden zijn, was er tijd voor mensen die nog spontaan van deze gelegenheid gebruik wilden maken om wat over hun ervaringen bij Kombi te mijmeren.

Na de theepauze was het podium voor het cabaretgroepje. De show van 29 mei was in een nieuw kader geplaatst, nl. die van een terugblik. De groep die in 2010 een langlopend contract aangeboden kreeg van een producer die toevallig bij het jubileum aanwezig was, en sindsdien professioneel successen oogstte, onderbrak z’n touree om nog een keer voor Kombi op te treden, in 2030. De bedoeling was dat de liedjes door het publiek werden meegezongen en dat gebeurde ook heel enthousiast.

We waren blij dat we het cabaret nog een keer konden doen. We waren meer ontspannen dan de vorige keer o.a. door het feit dat we in de zaal hadden kunnen oefenen, maar vooral door het andere kader waarin we het programma brachten. Elk nadeel heeft zijn voordeel: de

mooie begeleidingsmuziek die mijn overbuurvrouw voor ons op de band had gezet was in Bronbeek slechts door ons als cabaretgroepje te horen, maar klonk in Maarn heel duidelijk in de hele zaal.

Toen was het wat mij betreft: inpakken en wegwezen, gauw naar de zieke hond. Jammer dat ik dat laatste uurtje napraten dus gemist heb. Ik heb gehoord dat het heel gezellig was en zo eindigde deze laatste kombidag echt zoals Kombi hoort te zijn: voor iedereen tijd en plaats, tijd voor programma en tijd voor ontmoeting.

Tot slot een variatie op het lied van Wieteke van Dort 'Afscheid van Indië' door Diny in het cabaret zo prachtig vertolkt.

*Afscheid van Kombi,
't kwam steeds dichterbij,
dat we moesten besluiten:
't is over, voorbij.
Geen mankracht, geen spankracht
na ruim 20 jaar jaar,
we moeten nu stoppen,
't is jammer, maar waar.*

*Afscheid van Kombi,
het valt ons niet mee:
we moeten nog wennen
aan 't hele idee.
Maar wat steeds zal blijven
is wat het ons bracht:
we groeiden en bloeiden,
veel meer dan gedacht.*

*Het eerste weekend, de Born,
bondgenootschap,
het tweede weekend, confrontatie,
een kleine praatgroep,
mannen erbij,
Stichting Kombi,
weekends met Mies,
infodagen
praatgroepen, begeleidersteam,
themadagen,
TWG-lezingen,
Nieuwsbrief,
website*

*Kombi is er niet meer,
Kombi is er niet meer,
dit tijdperk het komt nooit weer.
We blijven bondgenoten,
dát verandert nooit meer.*

Gonda

Dat was dus echt voor het laatst

Vandaag, 19 december, afscheid genomen van het laatste stukje Kombi.

De roos heeft drie weken gestaan, maar had het nu echt gehad.

Kaal op tafel.

Maar ik kijk tevreden terug op onze laatste bijeenkomst.

Het was een waardig afscheid op 27 november. Omdat ik aan de ontvangsttafel zat en nog niet iedereen aangekomen was, miste ik de opening van de dag. Het was winterweer, vandaar vertraging bij het openbaar vervoer.

Het ludiek vervolg hoefde ik gelukkig niet te missen.

Sinterklaas had de moeite genomen om ons te bezoeken en zette allerlei kombianen in het meegebrachte zonnetje.

Ieder op zijn beurt moest op de stoel naast hem komen zitten en kreeg een toepasselijk woord.

Inger Israël-de Nobel had mooie aquarellen gemaakt, die Sint mocht uitdelen.

Na de lunch was er gelegenheid om nog iets over Kombi te zeggen.

Daar werd druk gebruik van gemaakt.

Ik herinner me lovende woorden van:

Marije van Urk.

Bep Nieman liet Wil Reimer de eer een gevonden gedicht voor te dragen.

Een brief van Marcel Kemp die verhinderd was, werd voorgelezen. Hij prees Kombi omdat de stichting patronen doorbrak en zich keerde tegen vooroordelen. Men werkte aan de basis, met de mensen. Hij constateerde dat de nasleep van de Tweede Wereldoorlog overal wordt afgebouwd en dat is goed. De heer Kemp sprak zijn dank uit voor alles wat Kombi gedaan heeft namens de lotgenoten met een Herkenningsachtergrond. Ook een brief van Trijneke Blom-Post, die om gezondheidsredenen, niet aanwezig kon zijn. M.J.M.L. Komen, de medeoprichtster van de Kinderen van Verzetsteelers, daarnaast een deelneemster aan (een van) de eerste weekenden van Kombi, prees Gelske in haar brief en roemde haar verdiensten en die van Kombi.

Edith Nagel sprak Gelske toe.

En Maryam Mildenberg.

Wil Bernards, die ook een brief schreef.

Petra Snijder

Willy Regter

Tineke van Hal

Cisca Israël

Maya Siepel

Michau Hilbrink
Gonda Scheffel-Baars
Diny Klaassen
Wim van Kouwen
Wendela Weidema zong een Frans chanson
En Marja Vinjé als laatste sprak voor de vuist
weg een vriendelijk woord.

Daarna kwam het cabaret. De voorstelling was anders dan op het jubileum. Het viel me op dat de deelnemers veel ontspanener waren. Vooral Diny Klaassen leek gegroeid in haar rol. Dank aan Gonda voor deze mooie afronding van de dag.

An van der Burg

Oorlog

**De oorlog uitbannen in mijzelf
Dat is het enige, dat ik zoveel mogelijk kan
proberen te doen
Doe een ander niet aan, wat jezelf is
aangedaan
Ook niet in gedachte
Koester geen haat, koester geen wrok
En leefze zeker niet uit!
Koester de goede dingen op je pad
Wees niet naïef, de wereld is niet altijd goed
Maar heb liefde voor jezelf
Liefde voor anderen komt dan vanzelf...**

Petra Snijder, 30 maart 2009

De dag van het afscheid

Ik had ernaar uitgekeken, de slotbijeenkomst van Stichting Kombi. Net de dag tevoren ben ik gevallen, en kwam ik met gekneusde ribben in bed terecht. Ik zou dagvoorzitter zijn wat me extra leuk leek om te doen die zaterdag. Helaas... Nog erger vond ik het, dat ik niet persoonlijk afscheid kon nemen van velen van jullie. De reprise van het cabaret ook gemist. Daar zijn geen opnamen van gemaakt.

Sip, sip, sip...

Dit is het laatste nummer van de Kombi Nieuwsbrief. Mijn laatste kans om jullie te groeten en het allerbeste te wensen.

De goede herinneringen aan jullie bewaar ik in een speciaal hoekje van mijn geheugen.

Dag allemaal,

Freddie

Club Kombi

Beste kombianen,

Op dit moment ben ik druk bezig om het erfgoed van mijn familie, de boerderij De Lustoordtuinen waar mijn oude moeder nog woont, te behouden voor toekomstige generaties. De bedoeling is om er een stichting van te maken, waar ook Kombi een plek krijgt: Club Kombi.

De stichting Lustoordtuinen biedt een veilige en vertrouwde ontmoetingsplek midden in de vrije natuur aan jullie allen. Daarnaast bieden wij ook de mogelijkheid aan de leden van Kombi om er vakanties door te brengen in het Bed&Breakfast gedeelte. Jullie kunnen daar gebruik van maken tegen het gereduceerde tarief van €18.50 p.p. per nacht. Wel even van tevoren bellen om te reserveren alsjeblieft. De ruimte is ingericht voor twee tot maximaal vier personen en er is kookgelegenheid bij.

Heb je belangstelling voor Club Kombi, geef je dan nu op, dan houden we je op de hoogte van activiteiten en ontmoetingen die wij gaan organiseren, en krijg je de mogelijkheid tot overnachten tegen het gereduceerde tarief. Wil je actief meehelpen met Club Kombi, net zoals in het Kombinetwerk, dan ben je zeer welkom en hoor ik dat graag.

Met vriendelijke groet,
Lies Denis

Contactgegevens:

T: 06-33710788 E: liesdenis5@hetnet.nl

Website: www.delustoordtuinen.nl

Adres: Stichting De Lustoordtuinen,
Kapweg 10bis, 3774 RD Kootwijkerbroek.

Donateursdag Werkgroep Herkenning

Zaterdag 4 september 2010 woonde ik de donateursdag van de werkgroep Herkenning bij.

Op het programma stond "Het Open Archief".

Dat is de website van Cogis waar kinderen en kleinkinderen van in WO-II politiek "foute" ouders en grootouders hun verhaal op kunnen zetten. Zelf had ik dat gedaan in het najaar van 2008 en ik was benieuwd om te horen wat het Open Archief heeft opgeleverd. Mijzelf heeft het namelijk heel veel opgeleverd. Ik schreef op mijn kerstkaart aan familie en sommige vrienden/vriendinnen: "Mijn verhaal kun je lezen op www.hetopenarchief.nl"

De hele familie zweeg. In de kerstnacht kreeg ik wel van mijn Tante Hennie een lange reactie per e-mail en sindsdien hebben wij samen veel gepraat waardoor het contact met haar en mijn oom nu heel goed is. Later hebben mijn moeder en tante samen hun verhaal verteld aan de websitebeheerder Mevr. Ceciel Huitema, bij mijn moeder thuis op de boerderij.

Dat verhaal heet: Twee zusters vertellen, een jeugd met extremen.

Die titel past er goed bij, want zo ervaar ik mijn moeder ook: altijd extremen.

Dat het zwijgen in de familie nu eindelijk doorbroken werd, is voor mij heel heilzaam. Daarvoor ben ik dankbaar.

Brief Wil Bernards

Aan het einde van de afscheids dag van Kombi, op 27 november j.l., moest ik denken aan de eerste keer dat ik van Stichting Kombi hoorde.

Het zal omstreeks 1990 geweest zijn dat tijdens een weekend van Stichting Herkenning, ik ben een kind van foute ouders, Tineke Wibaut en Hetty Voûte kwamen vertellen over Stichting Kombi. Ze vertelden over de praatgroepen, hoe er gewerkt werd met mensen van verschillende achtergronden in een groep, dat alle kinderen van de oorlog slachtoffer waren. Ze vertelden over de verschillen maar ook over de overeenkomsten, dat kinderen niet verantwoordelijk zijn voor de keuzes van hun ouders of die keuzes nu goed of fout waren. Dat er in de praatgroepen gekeken werd naar de verschillen en de overeenkomsten, over vooroordelen. Ze vertelden over bondgenootschap en wat dat voor elkaar kon betekenen.

Voor mij straalden deze twee vrouwen kracht en oprechtheid uit. Ik was nog niet zo lang bezig met mijn coming out en vond het zelfs onder lotgenoten nog moeilijk om over het verleden van mijn ouders en de gevolgen daarvan voor mij te praten.

Ik ben nooit vergeten hoe geboeid ik naar deze twee vrouwen heb geluisterd. Alhoewel het mij heel moeilijk leek om in een groep met verschillende achtergronden mijn

verhaal te vertellen, wist ik op dat moment zeker dat dit mij verder zou helpen.

De eerstvolgende informatiedag ben ik met lood in mijn schoenen en pijn in mijn buik naar Arnhem gegaan en heb, voor het eerst in mijn leven, in een groep van mensen met verschillende achtergronden een stukje van mijn verhaal verteld.

Dat was het begin voor mij. Ik heb er nooit spijt van gehad. Het heeft mij verder geholpen om een completer mens te worden met minder schuldgevoel.

Tineke en Hetty hebben aan de wieg van Kombi gestaan en zijn inmiddels al overleden, maar ik vond het prachtige vrouwen en ze zijn voor mij van groot belang geweest. Ik moest daar weer aan denken op mijn laatste Kombidag en dat wilde ik jullie nog even vertellen.

Wil Bernards

Berichten uit het veld

Charter for Compassion: oproep tot empathie
Uit Cogiscope nummer 4 – 2010.

Haat gaat gekleed als vreedzame mensen,
In toga's, maatkostuum en corduroy.
Haat ziet er heel gewoon uit.
(Rutger Kopland)

In 2008 won de bekende Britse schrijfster over wereldreligies, Karen Armstrong, de prestigieuze TED-award, een prijs die in de Verenigde Staten jaarlijks wordt toegekend aan grote denkers. De winnaars worden in de gelegenheid gesteld om hun wens voor de wereld concreet vorm te geven. Armstrongs wens was dat er een zogenaamd Charter for Compassion zou komen. Vanuit haar grote bezorgdheid over het religieus fundamentalisme van fanatieke gelovigen en de verscherpte tegenstellingen in de wereld hield zij een warm pleidooi voor het in ere herstellen van de zogenaamde Gulden Regel die in vele religies en ethische tradities een belangrijke rol speelt en zodoende universele betekenis heeft. De regel luidt: Doe een ander niet aan wat je niet wilt dat jou wordt aangedaan.

Ten diepste ligt aan deze regel een belangrijke spirituele notie ten grondslag, namelijk het besef dat de ander een mens is zoals ikzelf.

De ander ervaart net als ik herkenbare emoties als pijn, vreugde, hoop, geluk, verdriet en angst. De Gulden Regel is daarom bij uitstek een regel die oproept tot compassie/empathie jegens onze medemensen.

Samen met een zogenaamde Council of Conscience — waar ook rabbijn Soetendorp, Tariq Ramadan en bisschop Tutu deel van uitmaakten — stelde Karen Armstrong in 2009 het Charter for Compassion op, dat op 11 november van dat jaar wereldwijd werd gelanceerd.

Kort voor deze lancering schaarde ook de Dalai Lama zich achter de tekst van het Charter.

In Nederland werd de tekst in de Amsterdamse Mozes & Aaronkerk wereldkundig gemaakt, in gezelschap van zo'n 400 mensen waarvan velen verbonden aan maatschappelijke en levensbeschouwelijke organisaties.

Het Charter for Compassion is bijna een jaar oud en heeft wereldwijd navolging gekregen.

In Nederland hebben diverse personen en organisaties en enkele gemeenten te kennen gegeven dat zij het Charter van dusdanig belang achten voor de Nederlandse samenleving dat zij er graag iets mee willen doen of reeds hebben gedaan.

Het Mozeshuis, Centrum voor Volwasseneneducatie & Samenlevingsopbouw, in Amsterdam heeft het initiatief genomen om deze krachten te bundelen, daarin bijgestaan door een Nederlandse kerngroep Charter for Compassion en vele enthousiaste betrokkenen.

De uitgangspunten van het handvest zullen als een verbindende schakel gaan dienen op vijf maatschappelijke terreinen, te weten onderwijs, bedrijfsleven, levensbeschouwelijke organisaties, media en gemeenten. De intentie is om de Gulden Regel en het begrip compassie 'handen en voeten' te geven in het eigen dagelijks leven via concrete acties en activiteiten. Voor meer informatie over de activiteiten rond de Charter for Compassion in Nederland zie: www.handvestvoorcompassie.nl

Soefi-parabel:

Een grootvader wandelt met zijn kleinzoon langs de rivier. Het kind vraagt: "Grootvader, waarom kijkt u zo bezorgd?" De oude man zucht en antwoordt: "Ik heb twee honden in mijn hart die met elkaar strijden". "Hoe heten die honden?" vraagt de jongen. "Haat en liefde," antwoordt de grootvader. Het kind kijkt verwachtingsvol naar hem op: "Wie gaat er winnen, grootvader?"

"De hond die ik voed," luidt het antwoord van de grijsaard.

CENTRAL

Wij waren, voor de hoeveelste maal, weer eens in Nederland en vooral in Rotterdam, want naar Poetry International. En het centrum: Hotel Central.

Maar meteen al misten we hem met zijn brave hoge stem. Hij was blijkbaar omgetoverd tot een prachtige Roos, en in een heel korte poos had zij het verleden veroverd.

Ik kon de voorbijgang voelen aan iets veel vagers dan het rode versleten kleed en tot barstens gevulde amstoelen. Ik werd er wat arm van.

Die eerste nacht kwamen desalniettemin twee Duitsers uiterst samen de buurkamer in. We hoorden op hun tv een astmatische film beginnen en de twee deden mee.

Het hijgen zwol aan, zwol... en zweeg. Even stroomde er kraanwater en een uurtje later was de kamer weer leeg.

Het ontbijt bracht mij tot tranen
want het was onverwachts heet
maar zoals ik zelf immers weet
kan ik best tegen Marokkanen.

Na dagen, toen andere poweten
een voor een arriveerden
en met ons praatten bij het eten
verdween al dat schijnbaar verkeerde.

Op verborgen ellende na,
zoals de Israëlische jongen
en die van Palestina
die zo prachtig heeft gezongen
maar niet aan 1 tafel wilde
met de andere, en verstilde
als die binnenkwam.

Ach dat alles was wel goed voor mij.
Alles gaat immers voorgoed voorbij.

Zo is het leven op aarde:
gisteren telt niet meer mee,
en nooit heeft het cijfer 2
tweemaal dezelfde waarde.

Ook liefde en verdriet
en Rotterdam niet.

Leo Vroman

In: Misschien tot morgen,
Dagboek 2003-2006,
Querido, Amsterdam 2006

Boeken

Margriet Brest en Pieter-Paul Rauwerda.

Mijn vader is geen moordenaar.

Een leesboek (jeugdliteratuur) in de serie
Terugblikken voor kinderen vanaf acht jaar. Het
is het verhaal van Nienkes vader die als militair
in Bosnië is geweest en bij thuiskomst erg
veranderd blijkt. Nienkes beste vriendin Radja
komt ook uit Bosnië en mag op een gegeven
moment niet meer met Nienke spelen. Radja
noemt Nienkes vader zelfs een moordenaar.

Nienke wil weten waarom.

Uitgever: Deluhan Drunen

ISBN 9789053003503

Hilde Janssen en Jan Banning (fotografie).

*Schaamte en onschuld: het verdrongen
oorlogsverleden van troostmeisjes in Indonesië.*

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stelde de
Japanse overheid vrouwen en meisjes
'beschikbaar' aan de militairen die ver van huis
en hard het keizerrijk dienden.

'Troostmeisjes' werden ze genoemd. De
journaliste en antropologe Hilde Janssen is zestig
jaar na de Tweede Wereldoorlog op zoek gegaan
naar deze 'Troostmeisjes' en tekende hun
persoonlijke ervaringen van systematische
verkrachtingen op in dit boek. Het zijn
indringende portretten van inmiddels
hoogbejaarde vrouwen voor wie de oorlog nog
steeds voortduurt. *Omdat wij mooi waren* van
film maker Frank van Osch is de bijbehorende
documentaire, uitgezonden op Nederland 1 op
15-08-2010.

Uitgever : Nieuw Amsterdam Amsterdam

ISBN: 9789046807132

Madelon de Keizer en Marije Plomp

Een open zenuw.

Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog
herinneren.

Aan de hand van een groot aantal
herinneringsplaatsen, zoals monumenten,
uitspraken, films, foto's, kunstwerken en
uitlatingen geeft dit boek de geschiedenis weer,
niet zozeer van de Duitse en Japanse bezetting,
maar van het veranderende beeld van die
bezetting gedurende de laatste 25 jaar. Met
bijdragen van o.a. David Barnouw, Evelien
Gans, Jolande Withuis, Frank van Vree, Ido
Abram, Aad Wagenaar en anderen.

Uitgever: Bert Bakker Amsterdam

ISBN: 9789035133686

Stripverhalen: er zijn er nu drie...

In 2003 verscheen het stripverhaal: *De ontdekking*. Jeroen zoekt bij zijn oma op zolder naar spullen voor Koninginnedag. Tussen alle rommel vindt hij de oorlogsplakboeken van oma. Hij hoort dat ertijdens de Tweede Wereldoorlog in zijn familie dingen zijn gebeurd, waarover altijd gezwegen is.

Als Jeroen daarna op 4 mei de dodenherdenking meemaakt, doet hij een schokkende ontdekking... ISBN 90-72972-76-7

In 2007 verscheen: *De zoektocht*. Esther bezoekt de boerderij waar zij als Joods meisje tijdens de Tweede Wereldoorlog zat ondergedoken. Zij maakte daar iets vreselijks mee. Esther wil uitzoeken hoe het toen met de helpers en de andere onderduikers is afgelopen. Esthers ouders zijn in Auschwitz vermoord. Meer weet zij niet. Maar dan spoort Daniël, haar kleinzoon, via internet haar vroegere buurjongen Bob op. Bob heeft samen met Esthers ouders in Auschwitz gezeten en was tot het laatst bij haar vader. Esther is diep geschokt door zijn verhaal. Zij vertelt haar vriendin Helena dat zij haar ouders altijd vreselijk heeft gemist. Zelfs hun gezichten is ze bijna vergeten. Maar dan herinnert Helena zich iets... ISBN: 978-8667-008-6

In 2010 verscheen: *De terugkeer*. Bas (81) keert terug naar Indonesië, het land waar hij is geboren en opgegroeid. Het land ook dat destijds een kolonie van Nederland was en dat Nederlands-Indië heette. Tijdens de vliegreis vertelt hij aan zijn nichtje Maureen van 24, zijn levensverhaal. Hij vertelt over zijn gelukkige kinderjaren, de Japanse bezetting en de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. En over Soerati, het meisje op wie hij smoorverliefd werd toen hij als jongeman meevocht in het Nederlandse leger tegen de Indonesische nationalistten. Bas beseft heel goed dat de kans haar terug te vinden, miniem is in een land met 200 miljoen inwoners. In Indonesië komt hij tot een schokkende ontdekking... ISBN 978-94-909923-01-9

Adressen maatschappelijk werk oorlogsgetroffenen

Regio 1
Stichting Maatschappelijke Dienstverlening Zaanstreek - Waterland
Afdeling Oorlogs- en Geweldsgetroffenen
Postbus 666, 1440 AR PURMEREND
Bezoekadres: Wilhelminalaan 1
1441 EK PURMEREND
Telefoon: 075 - 640 53 29
Werkgebied: postcodes 1000 t/m 1199;
1440 t/m 2099.

Regio 2 en regio 5
Stichting de Basis
Afdeling maatschappelijk werk
Postbus 100, 3940 AC DOORN
Bezoekadres: Woestduinlaan 87
3941 XC DOORN
Telefoon: 0343 - 474 200

Regio 2. Werkgebied: postcodes 1200 t/m 1439;
2100 t/m 2899; 3400 t/m 3769.
Regio 5. Werkgebied: postcodes 3770 t/m 4199;
6500 t/m 7600 (excl. 7400 t/m 7499).

Regio 3
Stichting Instituut voor Maatschappelijk Welzijn (IMW) Breda e.o.
Team Oorlogs- en Geweldsgetroffenen
Postbus 7105, 4800 CC BREDA
Bezoekadres: Willemstraat 20, 4811 AL
BREDA Telefoon: 076 - 530 58 88
Werkgebied: postcodes 2900 t/m 3399, 4200 t/m 5399.

Regio 4
Stichting Algemeen Maatschappelijk Werk Midden-Limburg
Afdeling Oorlogs- en Geweldsgetroffenen
Vogelsbleek 10
6001 BE WEERT Telefoon: 0495-5771 11
Werkgebied: postcodes 5400 t/m 6499.

Regio 6
Stichting Maatschappelijk Werk Noordermaat
Afdeling Oorlogs- en Geweldsgetroffenen
Postbus 53, 9400 AB ASSEN
Bezoekadres: Groen van Prinstererlaan 127,
9402 KC ASSEN
Telefoon: 0592 - 343 243
Werkgebied: postcodes 7400 t/m 7499;
7700 t/m 9999.

Tentoonstellingen

Daar spraken wij nooit over

Permanente tentoonstelling aan de hand de lotgevallen en ervaringen van drie militairen uit WO II. Locatie: Informatiecentrum op het Militair Ereveld Grebbeberg, Grebbe weg 123 te Rhenen. Openingstijden: ma. t/m zo.: 9.00 tot 17.00 uur. Inlichtingen: Oorlogsgravenstichting, de heer J.J. Teeuwisse, Zeestraat 85, 2518 AA Den Haag (070-3131081). Website: www.ogs.nl
E-mail: jiteeuwisse@ogs.nl of info@ogs.nl
Website: www.ogs.nl

Het verhaal van Indië

Permanente nationale overzichtstentoonstelling over Nederlands-Indië.
Locatie: Museum Bronbeek, Velperweg 147 te Arnhem. Openingstijden: di. t/m zo.: 10.00 tot 17.00 uur; ma. gesloten m.u.v. Tweede Paasdag en Tweede Pinksterdag.
Inlichtingen: Indisch Herinneringscentrum Bronbeek (026-3763555). Website: www.hetverhaalvanindie.nl

Enkele belangrijke websites

Voor de lezer tot slot informatie, vast niet volledig, er is immers zoveel op het internet. Allereerst onze eigen website: www.stichting-kombi.nl. Deze website is voorlopig nog in de lucht! Hier vind je veel informatie over Kombi, de geschiedenis, Nieuwsbrieven en ook nieuwe informatie zal daar te vinden zijn. Onder het hoofdje *links* vind je allerlei informatie over hulpverlening en zusterorganisaties.

Op de website www.steunpuntgast sprekers.nl vind je ook allerlei informatie, niet alleen over gast sprekers maar ook kun je doorlinken naar allerlei andere verwante organisaties.

De website www.cogis.nl: hier kun je allerlei informatie vinden over hulpverlening op het terrein van oorlog en geweld. Cogis geeft ook een nieuwsbrief uit.
De verschillende verzetmuseumen trouwens ook.

Het Nationaal archief is ook op internet te vinden onder www.nationaalarchief.nl Het is wel een ingewikkelde site maar hij bevat veel informatie over het thema WO-II.

Op www.indieinoorlog.nl is gericht op de oorlog in de Pacific.

Ook het Indisch herinneringscentrum heeft een website www.indischherinneringscentrum.nl en daar kun je je abonneren op een nieuwsbrief.

Tenslotte de website van het comité 4 en 5 mei. Daar kun je informatie vinden over monumenten en herdenkingen en via de knop *educatie* gedichten die jongeren voor de herdenkingen in de afgelopen jaren hebben gemaakt. De naam van de website: www.4en5mei.nl

De redactie vond voor u onderstaande Haiku... en tot slot van Kombi Nieuwsbrief, *Loslaten*.

Haiku aan zee
ga kijken op het strand
of de voetsporen achter de vliegers
je een brief geschreven hebben
anoniem gedicht uit Japan